

VOLDEMĀRS LAUCIŅŠ

Evangélikus ekkléziológia – konfesszionális perspektívából

1. A „LUTHERÁNUS” KIFEJEZÉS OKOZTA KIHÍVÁSOK

A 2 milliárd fős kereszténységből a lutheránusok száma 70 millió, azaz 3–4%. Történelmi okok miatt a lutheránusok jelenléte csak egyes helyeken mondható tradicionálisnak, vagy a lakosság jelentős részét magába foglalónak: főként Észak- és Közép-Európában, az USA középnyugati részein, Afrika néhány országában, illetve Kanada és Ausztrália egyes vidékein. Ezeken a területeken kívül a nem-lutheránus teológusnak nehéz megismernie a lutheranizmussal. A következőkben ezért a *lutheránus* kifejezés kihívásait szeretném ismertetni.

A *lutheránus* kifejezés kutatása manapság nehézségekkel jár. Nincs ugyanis olyan megnevezés, földrajzi/történelmi tényező, globális képviselő, történelmi vagy jelenlegi személyiség, egyházi struktúra vagy liturgia, amely önmagában megfelelően leírná azokat az egyházakat, amelyek magukat lutheránusnak, vagy ehhez az örökséghez tartozónak gondolják.

A lutheránus név előfordulhat egy egyház nevében: VELKD (Vereinigte Evangelisch-Lutherische Kirche Deutschlands, Németország Egyesült Evangélikus-Lutheránus Egyháza,¹ vagy ELCA (Evangelical Lutheran Church in America – Amerikai Evangéliumi Lutheránus Egyház). Ugyanakkor vannak olyan egyházak is, ahol a lutheránus kifejezés nem szerepel: Norvég Egyház, Magyarországi Evangélikus Egyház.²

A tanulmány előadás formájában elhangzott a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán 2010. március 24-én.

¹ Sokan azt gondolják, hogy a Német Evangélikus Egyház (Evangelische Kirche in Deutschland – EKD) lutheránus egyház. Az EKD valójában református, lutheránus és egyesített református-lutheránus egyházak szövetsége. Mint ilyen, az EKD nem pusztán a lutheránus hagyományokat képviseli.

² A *lutheránus* mellett a világ számos egyházának neve magában foglalja az *augzburgi* (azaz *ágostai*) hitvallás fogalmát, mint megkülönböztető jellemzőt (az egyik a kelet-franciaországi luther-

A lutheránus egyházak világszerte földrajzilag is szétszórtak és különböző történelmi fejlődésen mentek keresztül. Vannak történelmi szempontból régi lutheránus egyházak Németországban és Közép- illetve Észak-Európában. Az észak-amerikai, dél-afrikai és ausztrál egyházakat legnagyobb részt Európából érkező telepesek hozták létre a XIX. században.

Három *világszintű* lutheránus szervezet van. A legnagyobb a *Lutheránus Világszövetség* (LWF, 1948-tól, kb. 67 millió tag, székhelye Genf), a második a *Nemzetközi Lutheránus Tanács* (ILC, 3,5 millió tag, 1952/1993), a harmadik a *Konfesszionális Evangéliumi Lutheránus Konferencia* (CELC, 1 milliónál kevesebb tag, 1993).

Egy központi alak azonosítása is nehéz. Luther Márton (1483–1546) a legismertebb történelmi alak. De még az ő alakját és történelmi örökségét is különbözőképpen értékelik különböző lutheránusok.

A lutheránusként számon tartott egyházak struktúrája is eléggé különböző. Vannak püspöki, zsinati, gyülekezeti vagy kevert modellűek. A lutheránus isztentiszteletek is különböznek: vannak liturgikus szempontból „low” és „high” jellegűek (amelyek az anglo-katolikus, a római katolikus vagy egyenesen az ortodox liturgiához hasonlítanak.).

Félrevezető lenne azt gondolni, hogy a fent említett jellemzők egyike, vagy több kombinációja jellemezné a lutheranizmust. Egyik sem fed le teljesen, és nem is ez a céljuk.³ Ezek a jellemzők nagyon közel lehetnek a kálvini, anglikán, római katolikus vagy ortodox hagyományhoz. Bármelyik elem gazdagíthatja az alapvető megértést, de félrevezető lehet *lutheránus* értelmezés nélkül.

A hitvallásos/konfesszionális lutheranizmus a lutheránus jellemzőt az evangélium egyedüli szerepének megvallásában látja⁴ a lutheránus örökségen be-

---

ránus egyház: Église protestante de la Confession d’Augsbourg d’Alsace et de Lorraine – Elzász és Lotharingia Ágostai Hitvallású Protestáns Egyháza). Néhány egyház nevében a *protestáns* megnevezést használja (Huria Kristen Batak Protestan – Batak Keresztény Közösség Egyháza), bár ez ritkán fordul elő. N. B. A félreértések elkerülése érdekében a jelen tanulmány a lutheránus egyházakat nem a *protestáns* szóval jelöli. Valahányszor a protestáns megnevezés előfordul, mindig azokra az egyházakra utal, amelyek kezdetüket a református mozgalomban találták meg.

³ Vö.: „Úgy tűnik, hogy Luther nem tartotta szükségesnek, hogy (az Egyház – V. L.) túlságosan specifikus legyen az egyházi struktúra és szervezet területén.” ALISTER MCGRATH: *Christianity’s Dangerous Idea*, Harper one, New York, 2007, 380. Hasonló dolgok mondhatók el a többi említett ismertetőjegyről is.

⁴ A *konfesszionalisták* a lutheránusokra alkalmazott egyik legrégebbi angol fogalom. Vö. JAROSLAV PELIKAN: Foreword, in Werner Elert: *The Structure of Lutheranism*, CPH, Saint Louis, MO, 1962, vii.

lül.⁵ A reformátorok dokumentumaikat a wittenbergi reformáció⁶ kezdetétől ezzel a hitvallásos jelleggel hozták létre.

Az első lutheránus egyezségi irat az augsburgi diétán jött létre 1530-ban. Ez az ún. *Confessio Augustana, Ágostai Hitvallás* (CA). A CA a Szentírás lényegi tanítását tartalmazza és máig kulcsfontosságú a lutheránusoknak.

A hitvallásos/konfesszionális mozgalom 1580-ban ért csúcsára a második generációs lutheránus teológusok alatt, az ún. *Liber Concordiae, Egyességi Könyv* megalkotásával (LC). Ez a három egyetemes hitvallásból áll (apostoli, niceai, Atanáz-féle), és a reformáció korának 7 hitvallásából (*Az ágostai hitvallás, Az ágostai hitvallás apológiája, Luther Kis és Nagy Kátéja, A schmalkaldeni cikkelyek, Értekezés a pápa hatalmáról és elsőségéről, és az Egyességi Irat*). A lutheránus egyházak többsége teljesen vagy részben elfogadja az LC-t.⁷

Az LC összeállítói a művet vitaalapként akarták használni a CA által megrajzolt, konfesszionális határokon belül. Természetesen rokonságban állt más felekezetekkel, de mégis kifejezetten lutheránus marad, és megkülönbözteti a lutheránus kereszténységet a római katolicizmustól, de a protestáns mozgalom más ágaitól is.⁸ Az LC-hagyomány két módon meghatározza a lutheránus tanítás spektrumát: az LC teológiai szintű megegyezés, illetve fényt vet minden, korábban felsorolt jellemzőre, és azokat elhelyezi a lutheránus örökségben.

A lutheranizmus külsőleg hasonlíthat más tradíciókhoz, de teológiai szempontból különbözik tőlük. A teológia az egyetlen megkülönböztető kritérium

⁵ A hitvallásnak a lutheránus kereszténységben betöltött szerepét elemezte ROBERT KOLB: *Confessing the Faith: Reformers Define the Church 1530–1580*, CPH, Saint Louis, MO, 1991.

⁶ Wittenberg a reformáció időszakában egyetemi város volt, ahol Luther Márton és más jelentős – később a lutheránus teológia első generációjának tartott – tudósok működtek. Néha a *wittenbergi reformáció* fogalmát használják ezen reformátoroknak a reformáció korának más mozgalmaitól való megkülönböztetésére.

⁷ A lutheránus örökséghez és a konfesszionalista dokumentumokhoz való összetett hozzáállást az egyesült államokbeli lutheránusok részéről elemezte CHARLES P. ARAND: *Testing the Boundaries: Windows to Lutheran Identity* (CPH, Saint Louis, MO, 1995) és RICHARD CIMONO (ed.): *Lutherans Today: American Lutheran Identity in the 21st century* (William B. Eerdmans, Grand Rapids, MI/Cambridge, 2003). Annak ellenére, hogy a tanulmányok az Egyesült Államokban készültek, a más területeken előforduló gyakori irányzatokra is reflektálnak.

⁸ Az LC közvetlenül nem különbözteti meg a lutheránusokat a kereszténység másik két fontos irányzatától – az ortodoxtól és a pünkösdistától, annak ellenére, hogy lényegénél fogva ezt ténylegesen megteszi, mivel az LC lutheránus hitvallásai a római és a protestáns teológiai tanításokra adott válaszként íródtak.

a lutheránus egyház számára, nem az elnevezés, egy személy, vagy bármelyik a fenti jellemzők közül.

A következőkben az LC ekkleziológiájának mai megközelítését vizsgáljuk, és a lutheránus kifejezést ebben a konfesszionális kontextusban fogjuk használni.

2. A LUTHERÁNUS EGYHÁZTAN ALAPJAI

Az LC egyháztana eléggé zavaros lehet első pillanatra, mert az LC, bár gyakran hivatkozik az Egyházra, mégsem ad világos egyháztani definíciót, inkább közvetett utalásokat találhatunk. A kutatónak ezt figyelembe kell vennie.

Az Egyházzól szóló két legvilágosabb definíció a CA 7–8 cikkelyeiben található, és a schmalkaldeni cikkelyekben (SA), a 3. rész 12. cikkelyében. Mindkét dokumentum nagyon fontos az LC-n belül: a CA a legelfogadottabb a lutheránus hitvallások közül, az SA pedig Luther Mártonnak mintegy a teológiai hitvallása.

CA 7:⁹ „Tanítják továbbá, hogy az egy anyaszentegyház minden időben megmarad. Az Egyház a szentek/minden hívő gyülekezete, amelyben az evangéliumot tisztán tanítják és a szentségeket helyesen/az evangélium szerint szolgáltatják ki.”¹⁰

SA 12:¹¹ „Az Egyház a szent hívők és a kisdéd nyáj, amely meghallja a pásztort szavát.”

Mindkét idézet tisztán leírja az Egyház lényegét – evangélium (azaz Krisztusnak, a pásztornak a hangja). A CA hozzáteszi a szentségeket is. Mivel az SA a CA után született, és a megelőző hitvallásoknak nem akart ellentmondani, ezért a szentségeket a CA fényében az Egyház integráns részeként értelmezem.¹²

⁹ A CA-t egyszerre mutatták be németül és latinul. Mindkét szöveget eredetinek tekintik. Annak ellenére, hogy mindkét szöveg lényege ugyanaz, megfogalmazásuk kissé eltér. Ezért a szakemberek mindkettőt figyelembe veszik a CA különböző részeinek elemzésénél. A jelen tanulmányban ugyanezt tesszük.

¹⁰ Az LC legtöbbet használt eredeti nyelven megjelent kritikai kiadása a *Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche* (Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1930). A kiadvány rövidítése: BSLK. A jelen tanulmány az 1998-as 12. kiadásra hivatkozik. A fent említett CA 7 a BSLK 61. pontjában található. (A CA magyar fordítása: *Ágostai Hitvallás. A Magyarországi Evangelikus Egyház hitvallási iratai 2*, Luther Kiadó, Budapest, 2008, ford. Reuss András, Bódi Emese.)

¹¹ LC 324, 325, BSLK 459. Vö. János evangéliumának 10. fejezete.

¹² Egy ilyen értelmezés igazolható lenne azzal a ténnyel, hogy az SA a CA egyetlen tanítását sem kritizálja, vagy változtatja meg. Az SA a CA összes elemét lemásolja. Az egyetlen egy-

Az evangélium és a szentségek alkotják az Egyházat. Mindkét fogalom ismert a kereszténység számára. A következőkben ezt a két fogalmat szeretném jobban megmagyarázni.

2.1. Az evangélium

A CA 7 szerint az evangélium az Egyház alapja. Magát az *evangélium* kifejezést is különféleképpen értik a kereszténységen belül, ezért a jól ismert lutheránus *sola*-k¹³ segítségével akarom megmagyarázni.

2.1.1. *Sola scriptura*

A *sola scriptura* elvet úgy lehet meghatározni, mint az elsődleges forrás felé való irányulást: nincs más alapvető forrás a teológia számára a Szentíráson kívül. A Szentírás azonban nem átfogó válasz-könyv az emberi élet minden helyzetére. A *sola scriptura* tehát nem kötelez arra, hogy *minden* választ a Bibliában találjunk meg; ez abszurd lenne és a *sola scriptura* nem ezt jelenti. Inkább azt, hogy a Biblia az egyetlen tekintély a teológiai döntéshozatalban, emberi reflexiók és ötletek felett állva.

Ez a látszatra egyszerű alapelv két kihívással találkozik a mai teológiában: a hagyomány és a tudomány kérdéseivel. Néha ez oda vezet, hogy antagonisztikus ellentétben látjuk a Szentírást és a hagyományt vagy a tudományt. Ez egy leegyszerűsített ellentét, ami félreértelmezi a lutheránus teológiát. Minden aspektusra nem szeretnék ezzel kapcsolatban kitérni, csak két rövid megjegyzés.

Hagyomány. A *sola scriptura* elv a reformáció idején a dogmák forrásáról szóló vita keretében merült fel. Az egyik oldal szerint a Bibliát és a hagyományt egyformán kell tekintetbe venni. A másik oldal elismerte a Biblia felsőbbrendűségét. Amikor a lutheránus teológia ezt az álláspontot fogadta el, akkor ez nem azt jelentette, hogy a hagyományt teljesen feleslegesnek tartotta. Ellenkezőleg, az Egyház hagyományát nagyra becsülte.¹⁴ A lutheránus teológia a ha-

---

háztani különbség az, hogy az SA sokkal polémikusabb, és nyíltan tárgyalja a pápára vonatkozó kérdést. Keletkezési körülményei miatt a CA nem elemzi a pápának az Egyházban betöltött szerepét (az augsburgi diéta a Német Nemzet Szent Római Birodalma parlamentjének belső ülése volt, és ez a kérdés a reformátorok békülést kereső szándéka ellen lett volna. Még mindig megvolt a két oldal megbékélésének reménye).

¹³ *Sola scriptura* (egyedül az Írás, ti. a Biblia), *sola gratia* (egyedül a kegyelem), *sola fide* (egyedül a hit).

¹⁴ Az LC számos pozitív hivatkozást tartalmaz az egyházatyákra és a középkori teológusokra. Tartalmaz egy mellékletet: *Catalogus Testimoniorum/Verzeichnis der Zeugnissen*, BSLK 1103–1135, amely nagy arányban tartalmaz az egyházatyáktól és teológusoktól vett idézeteket.

gyományt a bibliai kinyilatkoztatás fényében értékeli. Megtartja azokat a tanításokat, amelyeknek nincsen közvetlen bibliai vonatkozásuk, de támogatják a Szentírás tanítását. Csak azokat a tanításokat veti el a *sola scriptura* elv, amelyek ellentmondanak a bibliai kinyilatkoztatásnak.¹⁵

Tudomány. A tudományos felfedezések is kihívást jelentenek a teológiának. Lutheránus teológusok általában támogatták a tudományos kutatást. A tudomány sok mindenben hozzájárult számos teológiai kérdés tisztázásához, különösen az archeológia, a humán tudományok segítségével. De vannak olyan esetek, amikor a tudományos adatok interpretálása nincs harmóniában a Szentírás világos üzenetével (pl. teremtés, a rossz eredetének kérdése). A demarkációs vonal a tények és értelmezésük közt húzódik, mivel az értelmezés az, ami közvetlenül a *sola scriptura* elv ellen hat.¹⁶

A *sola scriptura* elv utolsó fontos jellemzője a Biblia használatának módját érinti. A Bibliát különféleképpen lehet értelmezni. Sokan a *sola scriptura* elvre hivatkoznak, hogy igazolják saját Biblia-értelmezésüket.

A *sola scriptura* elv helyes értéséhez a Szentírás használata tekintetében, hasznos, ha megmagyarázzuk Luther módszerét. Richard P. Bucher így definiálja Luther gyakorlatát: „a hitnek egyedül a Szentíráson kell alapulnia, a helyes Szentíráson, és a helyesen értelmezett helyes Szentíráson”.¹⁷ Hogy a hitnek egyedül a Szentíráson kell alapulnia, az annak köszönhető, hogy 1) a Biblia mentes a tévedésektől; 2) ezt parancsolja a Biblia; 3) Isten szándéka világos a Bibliát illetően.¹⁸ A Szentírás helyes értelmezésének kívánalma előnyben részesíti a világosabb részeket, ezek fényében kell értelmezni a nehezebben érthetőket. Ezeket a követelményeket csak a bibliai szövegek gondos tanulmányozásával lehet teljesíteni, a szövegek történelmi és kulturális háttérének ismeretében.¹⁹

A lutheránusok szerint az evangéliumot nem lehet elválasztani a Szentírás üzenetétől.

¹⁵ Vö. Scripture and Tradition, in HOLSTEN FAGERBERG: *A New Look at the Lutheran Confessions 1529–1537*, CPH, Saint Louis, MO, 1972, 45–62.

¹⁶ WERNER ELERT: *The Structure of Lutheranism*, i. m. 405–463.

¹⁷ RICHARD P. BUCHER: *The Ecumenical Luther*, Concordia Academic, Saint Louis, MO, 2003, 28.

¹⁸ RICHARD P. BUCHER: *The Ecumenical Luther*, i. m. 35, 36.

¹⁹ RICHARD P. BUCHER: *The Ecumenical Luther*, i. m. 41, 45.

2.1.2. *Sola gratia (Christus)*

Miután megállapítottuk, hogy a Szentírás az evangélium egyetlen forrása, fontos megértenünk, hogy ez a forrás mit hirdet meg evangéliumként.²⁰ A *sola gratia* elvet a lutheránus teológia magjának nevezhetjük: Isten kegyelme egyedül, az Isten-ember Jézus Krisztus személyén és művén keresztül, az az alap, amely megigazulttá teszi a bűnöst Isten szemében. A wittenbergi reformáció szerint tehát kulcsfontosságú az isteni és az emberi igazságosság közötti különbség.²¹ Az isteni igazságosság Isten cselekedete, amely kiengeszteli a bűnöst, míg az emberi igazságosság emberi. Az előbbi vertikális, Isten és a bűnös közötti, míg a másik pusztán horizontális, emberek közötti. Az első megadja az egyetlen lehetőséget arra, hogy a bűnös teremtés kiengesztelődjön a Teremtővel, míg a másikat Isten adja az embernek, mint feladatot.

Az *evangélium* szónak több lehetséges jelentése van. Hagyományosan a lutheránusok megkülönböztetik a tág és a szoros értelmezést. Az evangélium tágan véve jelentheti 1) Jézus Krisztus egész tanítását az Újszövetségben,²² vagy 2) az Újszövetség egyes részeit, az evangéliumokat.²³ Mindkét alkalmazás helyes, de egyik sem fejezi ki a kifejezés legmegfelelőbb értelmét.²⁴

Az evangélium szoros értelemben az *euangelion koiné* görög szóhoz áll közel, azaz jó hír.²⁵ Ez a sajátos értelme, azaz hogy Jézus Krisztus szenvedett és meghalt a bűnös emberért, aki elveszne az ő helyettesítő megváltása nélkül. Amint a lutheránus hitvallás mondja: „Az evangélium szorosan véve az a tanítás, amely kinyilvánítja, hogy az embernek, aki nem tartotta meg a törvényt, és akit a törvény elítélt, hinnie kell: Krisztus elégtételt adott minden bűnért, és minden

²⁰ HOLSTEN FAGERBERG: *A New Look at the Lutheran Confessions 1529–1537*, i. m. 94, 98. skk.

²¹ ROBERT KOLB – CHARLES P. ARAND: *The Genius of Luther's Theology*, Baker Academics, Grand Rapids, MI, 2008, 30.

²² LC 500, 582, BSLK 791, 953, vö. CARL F. W. WALTHER: *The Proper Distinction between the Law and Gospel*, CPH, Saint Louis, MO, 1986, 278. skk.

²³ HOLSTEN FAGERBERG: *A New Look at the Lutheran Confessions 1529–1537*, i. m. 87. skk.

²⁴ Ebben áll a különbség a lutheránus egyháztan és azon egyháztanok között, amelyek azt állítják, hogy az Egyház *creatura verbi Dei* (lásd 30. lábjegyzet).

²⁵ EDMUND SCHLINK: *Theology of the Lutheran Confessions*, CPH, Saint Louis, MO, s.a., 198; vö.: „evangelium, quod est proprie promissio remissionis peccatorum” [az evangélium, amely sajátosan a bűnök megbocsátásának ígérete], *Az Ágostai hitvallás apológiája* IV, 43, illetve IV, 287, 345, 388, XII, 53, *Nagy Káté* III, 88.

emberi érdem nélkül elnyerte a bűnök bocsánatát, »az azt igazságosságot, aminek értéke van Isten előtt«,²⁶ és az örök életet.»²⁷

Ez az az evangélium, amit Luther a Bibliában olvasott és katekizmusában megvallott, és ami később bekerült az LC-be. Az LC további dokumentumai meghatározzák Isten üdvözítő szavát, azaz az evangélium szoros értelmét. Az evangélium szoros értelmezése megkívánja a Törvény specifikus értelmezését is, ami az evangélium ellentéte.²⁸

Az evangélium szoros értelme a lutheránus teológia magja. Ennek az evangéliumnak a teológiai következménye a bűnös megigazulása, amely a reformáció korának fontos vitatémájává vált. Ezért az LC legrészletesebben tárgyalt témája a megigazulás.²⁹ Az evangéliumot úgy írja le, mint az Egyház megértésének alapját.³⁰

2.1.3. Sola fide

A megigazulást Jézus Krisztus szerezte meg, egyedül az ő érdeme. Egyedül a hit által ragadhatjuk meg ezt az evangéliumot, és nyerhetjük el a megigazulást. Ez a hit a Szentlélek műve, és Ő az egyedüli eszköze is e hit befogadásának. A *sola fide* tehát szükségképpen kötődik a *sola gratia* elvhez. Az utolsó *sola* tehát annak az útja, hogy leírjuk, a bűnös hogyan nyerheti el a helyettesítő megváltás ajándékait.

Az evangélium hitet hoz létre a bűnösben, és megtéríti. Ez a hit ragaszkodik az Üdvözítő ígérétehez. Ugyanakkor a megtért bűnös csatlakozik az Egyházhoz, amely Krisztus misztikus teste, az Ő menyasszonya és a szentek gyülekezete. Ebből következik, hogy az evangéliumhoz való ragaszkodás hiánya kizárja a bűnöst az evangélium jótéteményeiből való részesedésből, és így kizárja őt az Egyházból.³¹

²⁶ Amint az LC 500-hoz fűzött lábjegyzet hozzáteszi, ez utalás Róm 1,17-re a Luther-Biblia szerinti fordításban. [A Károli-féle fordításban ez olvasható: „Mert az Istennek igazsága jelentetik ki abban hitből hitbe, miképpen meg van írva: Az igaz ember pedig hitből él.” – *A ford.*]

²⁷ LC 500, vö. HOLSTEN FAGERBERG: *A New Look at the Lutheran Confessions 1529–1537*, i. m. 93. skk.

²⁸ Vö. LC IV, LC 38–41, BSLK 56, *Az Ágostai hitvallás apológiája IV*, LC 120–173, BSLK 158–233.

²⁹ CA apológiájának 4. pontja az egész LC leghosszabb pontja (BSLK 158–233).

³⁰ Ez a különbség azokkal az egyháztanokkal szemben, amelyek az Egyházat *creatura verbi Dei*-ként említik (24. jegyzet), anélkül, hogy különbséget tennének az evangélium/Isten Szavának szélesebb és szűkebb körű használata között. Itt jelenik meg a Törvény és az evangélium dialektikájáról szóló lutheránus tanítás.

³¹ KURT E. MARQUART: *The Church and Her Fellowship, Ministry, and Governance: Confessional Lutheran Dogmatics IX*, Luther Academy, Saint Louis, MO, 1990, 16.

Mivel a hit az az eszköz, amely összeköti az Egyházat, ezért az Egyház nem úgy létezik, mint embereket külsődlegesen összefogó szervezet, hanem inkább belülről egyesíti az embereket, „akik szét vannak szóródva az egész világon, de megegyeznek az evangéliumban”.³² Ez az igazi katolicitás a lutheránus teológia szerint.

Ez a hit, amit *fiducia*-nak nevezünk, amely „megtanul Krisztus jótéteményeiből élni”, nem összetévesztendő történelmi tények pusztá ismeretével, hanem inkább egy ígéretbe vetett bizalom. A hitnek nincsen önmagában értéke, tárgya Krisztus üdvözítő üzenete nélkül.³³

2.1.4. *Cretaúra evangélii*

A *sola*-k segítségével megvizsgáltuk az evangéliumot, amely az Egyház alkotórésze a lutheránus teológia számára. Ebben a lutheránus perspektívában az ember az Egyház tanítását egyetlen forrásban, a Bibliában találja meg. Ez az egyetlen forrás a bűnöst elvezeti az egyetlen lehetséges életadó forráshoz, az Üdvözítőhöz, aki üdvösséget ad. Az üdvösség elérésének egyetlen eszköze a hit. Ez a három egybetartozik. A bűnös egyszerre nyer megbocsátást, válik Isten gyermekévé, és csatlakozik az Egyházhoz.³⁴

A szoros értelemben vett evangélium tehát kulcsfontosságú az LC-ben gyökerező lutheránus teológia számára. Ezért a lutheránus teológia mindenféle megvitatása az evangéliummal és a bűnös megigazulásával kezdődik. Az Egyház többi alkotóeleme az evangéliumhoz képest mind csak másodlagos helyen van.³⁵

Az evangélium kulcspozíciója az Egyház számára, az Isten–bűnös ember kapcsolatra helyezett hangsúlya nagyban csökkenti az Egyház hierarchikus struktúrájának szerepét. Az Egyház igazi helye az, ahol a bűnös az evangéliummal találkozik. Az üdvösséget hozó üzenet itt végzi el a munkáját, megbocsátást ad a bűnösnek, kiengeszteli őt a Teremtővel, és a hívőt az Egyházban táplálja. Ezért a lutheránus egyháztan számára a legfontosabb hely a helyi gyülekezet vagy plébánia. Nem vet el magasabb szintű egyházi struktúrákat, de ezek nem lényegiek.

³² PHILIPP MELANCHTHON: *Loci Communes 1543*, CPH, Saint Louis, MO, 1992, 131–138., WERNER ELERT: *The Structure of Lutheranism*, i. m. 278.

³³ CHARLES P. ARAND: *That I may be His own*, CHP, Saint Louis, MO, 2000, 148. skk., HOLSTEN FAGERBERG: *A New Look at the Lutheran Confessions 1529–1537*, i. m. 155.

³⁴ CHARLES P. ARAND: *That I may be His Own*, i. m. 163, 168.

³⁵ HOLSTEN FAGERBERG: *A New Look at the Lutheran Confessions 1529–1537*, i. m. 270. skk., amely az evangélium szűkebb, leszűkítő értelmezését vitatja.

2.2. Szentségek

A szentségeket úgy definiálhatjuk, mint a lutheránus teológia praktikus vagy pasztorális megvalósítását. Ez a kérdés különösen is fontos a lutheránusok és a római katolikusok/ortodoxok közötti párbeszédben. A lutheránusok elvetettek négyet a hét szentségből, és megváltoztatták a bűnbánat értelmezését.³⁶

Elvetették a szentségek hatásának *ex opere operato* értelmezését, azaz hogy a szentségeknek lenne jótékony hatásuk hit nélkül, mert ez ellentétben áll azzal, hogy a hit kulcsfontosságú a szentségek üdvözítő értékéhez.³⁷ A szentségek igazi vétele megkívánja a *fides specialis*-t vagy *fiducia*-t, azaz az ígéletben bízó hitet, amelyet az evangélium ad a keresztségen vagy az Eucharisztiaán keresztül.³⁸

2.2.1. Mit nevezünk szentségnek?

Edmund Schlink szerint „a szentségek az evangélium ígéletének egyéni alkalmazásai, látható jelek alatt, vagyis annak ajándéka és megvalósulása, amit Isten megígért”.³⁹ A lutheránusok ebben az ágostoni tradíciót követik: a szentség látható szó (*sacramentum esse verbum visibile*).⁴⁰ Itt a lutheránusok szón (*verbum*) az evangéliumot értik szoros értelemben.

A szentség újradefiniálása azzal járt, hogy a lutheránusok újraértékelték a házasságot, az egyházi rendet, a bérmálást és az utolsó kenetet.⁴¹ Egyik sem igazi

³⁶ Az LC foglalkozik ezzel a kérdéssel: CA XII, LC, BSLK 68, és a CA apológiája XII, LC, BSLK 291–297.

³⁷ Fontos, hogy megjegyezzünk néhány szempontot. Az *ex opere operato* elv kezdetben védte a szentségek üdvözítő erejét, ti. hogy valóban megtörténik, amit általuk ígért az Úr. A lutheránus keresztyénység sohasem kételkedett a szentségek (úrvacsora, keresztség) hatékonyságában. Sőt a lutheránusok védelmezték ezt a szentségi hatékonyságot azokkal a protestáns teológusokkal szemben, akik elutasították a szentségek hatását a nem hívők esetében. A különbség a *hatékonyság* és a *jótékony hatékonyság* megkülönböztetésében áll.

³⁸ HOLSTEN FAGERBERG: *A New Look at the Lutheran Confessions 1529–1537*, i. m. 172.

³⁹ EDMUND SCHLINK: *Theology of the Lutheran Confessions*, i. m. 180., vö. CA XIII:1, 2, LC 46, 47, BSLK 68: „A szentségeket nem csupán azért alapították, hogy jelek legyenek, amelyek a keresztyéneket külsőleg is felismerhetővé teszik, hanem hogy Isten felénk irányuló akaratának jelei és bizonyítékai legyenek, hogy felélesszék és megerősítsék hitünket. Ezért követelnek hitet, és akkor élünk velük helyesen, ha hitben fogadjuk a hit megerősítésére.” Vö. HOLSTEN FAGERBERG: *A New Look at the Lutheran Confessions 1529–1537*, i. m. 132. skk.

⁴⁰ *Az ágostai hitvallás apológiája*, CA XIII:5, BSLK 292, 293.

⁴¹ HOLSTEN FAGERBERG: *A New Look at the Lutheran Confessions 1529–1537*, i. m. 173.

szentség abban az értelemben, ahogyan a keresztség és az Eucharisztia az.⁴² A négy említett szentség szentségi mivoltának megszüntetése nem azt jelentette, hogy bizonyos szertartásokat elvetettek, hanem azt, hogy nem tulajdonítottak nekik szentségi értéket. Emberek továbbra is kötöttek házasságot vagy nyertek felszentelést egyházi szolgálatokra. A házasság vagy az egyházi rend tagadása Isten parancsa vagy az Egyház rendje ellen lenne. A bérmálást (konfirmáció) is megtartották szinte az össze lutheránus egyházban pasztorális jelentősége miatt; az utolsó kenetet kevés egyház használta.

A bűnbánat szentségében történt a legdrámaibb változás. Kötelezettség helyett a feloldozás szívesen fogadott lehetősége lett. Bár a gyónási gyakorlat felmerül az LC-ben, de helyesen feloldozásnak kellene nevezni, mert a fókusz nem annak az erőfeszítésén van, aki megbánja a bűneit, hanem a bűnök megbocsátásának kiengesztelő ígéletén, azaz a feloldozáson. Mint ilyet, a szentségek közé szokták néha sorolni. A reformáció korában a lutheránusok aktívan gyakorolták, de a felvilágosodás hatására sok helyen kiveszett. A konfesszionális lutheranizmusban gyakorolják, liberálisabb körökben pedig a liturgikus mozgalmak hívei.

A keresztséget és az Úrvacsorát igazi szentségeknek ismerték el.⁴³ Mint a kegyelem eszközei, ezek az evangélium, a bűnök megbocsátásának ígéretei a bűnös számára.⁴⁴ A keresztség a bűnös bevezetése az Egyházba. A sima víz,⁴⁵ amely emberi szempontból nem fontos, rendkívüli jelentőséggel bír Krisztus előtt. A Káték visszahozták a keresztséget a keresztény élet központjába.⁴⁶ A keresztségben Isten gyermeke lesz valaki. Ez az egyetlen, biztos, minden időkre szóló alap, amelyhez a bűnös visszatérhet a nehézségek közepette.

A lutheránusok azt vallják, hogy az Úrvacsora Krisztus valóságos teste és vére, amelyet az Egyház szolgáltat ki a bűnök megbocsátására és a hit táplálására. Ez a tanítás hasonló a római katolikushoz vagy az ortodoxhoz a valóságos jelenlétet illetően. De különbözik is tőle abban, hogy elveti a transzszubsztanciáció római ka-

⁴² EDMUND SCHLINK: *Theology of the Lutheran Confessions*, i. m. 146: A keresztség a) Isten szava és elrendelése, b) Isten Igéje Isten nevévé válik, c) ott kapcsolódik hozzá az ígélet; 157. skk.: az úrvacsora a) Isten által elrendelt, b) Isten Igéjének ereje által működik, c) kapcsolatban áll az ígélettel, d) oktatja azt, aki magához veszi.

⁴³ *Keresztség*: CA IX, LC 42, 43, BSLK 63, *Kis Káté* 4, *Nagy Káté* 4; *Úrvacsora*: CA X, LC 44, 45, BSLK 64–65, *Kis Káté* 6, *Nagy Káté* 5. Luther fő írása a középkori szentségi rendszeréről: *Az Egyház babiloni fogságáról*.

⁴⁴ HOLSTEN FAGERBERG: *A New Look at the Lutheran Confessions 1529–1537*, i. m. 97.

⁴⁵ Vö. *Kis Káté* 4:2.

⁴⁶ CHARLES P. ARAND: *That I may be His own*, i. m. 168, 181.

tolikus tanítását, mint ami megfogalmazásában nélkülözi a szentírási alapot. De a lutheránus felfogás védi Krisztus valóságos jelenlétét Zwingli, Kálvin és más protestánsok ellen. Az ő álláspontjukat mint önmagában nem szentírásit vetették el.⁴⁷

Itt fontos megemlítenünk az alapvető különbségeket. A lutheránus teológusok vallják a valóságos jelenlétet, amelyet befogad a magához vevő. Protestáns reformátorok vagy teljesen elvetették a valóságos jelenlétet, vagy csak szimbolikus-lelki jelenlétről beszéltek, csak a hívők számára. A lutheránus teológusok mindkét véleményt elvetették mint nem bibliait, mert vagy nem veszi figyelembe az evidens bibliai tanúságot, vagy félreértelmezi. A lutheránusok megkülönböztették az Eucharisztia vételének két módját is: először is, mindenki Krisztus valóságos testét és vérének veszi magához a szentáldozásban. Így megvallják az Eucharisztia szentségi értékét. Ez azt jelenti, hogy a nem valódi hívők is részesülnek a szentségben. A hívőknek javukra van az Eucharisztia vétele, a nem hívőknek pedig ítéletére. Így az Eucharisztia személytől függetlenül valóságos, de egyedül a hívőknek használ.

A keresztség és az Úrvacsora „hatalmas, hatékony jelek”⁴⁸ a lutheránus teológia és egyházatan számára. Krisztus parancsa és ígérete miatt működnek, és érezhető kapcsolatot hoznak létre mindazzal, aki részesül bennük. A keresztség által a bűnös beletestesül Krisztusba, és keresztesény lesz, az úrvacsora pedig megtartja a hívőt az Úrban.

2.2.2. A szentség és az evangélium

Milyen kapcsolatban áll egymással az evangélium és a szentségek, mint a lutheránus egyházatan alapvető elemei? Ha jól értjük az evangélium szoros értelmét, akkor kiderül az evangélium kulcsszerepe minden egyes bűnös számára. Az evangélium hozza a kiengesztelő üzenetet, és a bűnöst szentté teszi. A bukott ember Isten gyermeke lesz, és az Egyháznak, Krisztus misztikus testének a tagja.

Az evangélium, azaz szoros értelemben a jó hír különböző módokon jut el az első hívőktől⁴⁹ a következő generációkig: írott, szóbeli és szentségi eszközökkel.⁵⁰

Az evangélium a bűnös kiengesztelésének hatékony eszköze. A jó hír hozza a bűnöst az Egyházba. Az evangélium ezt úgy teszi, hogy az egyén fel tudja

⁴⁷ CHARLES P. ARAND: *That I may be His own*, i. m. 171.

⁴⁸ KURT E. MARQUART: *The Church and Her Fellowship, Ministry, and Governance: Confessional Lutheran Dogmatics IX*, i. m. 20.

⁴⁹ A lutheránus teológia szerint valódi hívők voltak úgy Krisztus helyettesítő áldozatának történelmi eseménye előtt, mint utána. Így úgy tekint mind az Ó-, mind az Újszövetség prófétaira, apostolaira és szentjeire, mint egyazon hit részeseire.

⁵⁰ ROBERT KOLB – CHARLES P. ARAND: *The Genius of Luther's Theology*, i. m. 12.

fogni. A Biblia tartalmazza a jó hírt, és ezt *szóban* adják tovább, a tanítás és igehirdetés által. Az evangélium továbbadásának legfontosabb eszköze az *írott* ki nyilatkoztatás, amelynek alapján a keresztények értékelhetik a beszédekben vagy máshol hallott tanítást. Az evangéliumot a *szentségek* is közvetítik, ahogyan a Szentírás leírja.

Egyetlen ilyen út sem felsőbbrendű vagy alsóbbrendű, hanem különböző. A szóbeli igehirdetés elviszi az evangéliumot a hallgatónak. Az írott forma ad a kereszténynek megbízható forrást, kritériumot. A szentségi forma fogható módon adja meg a kereszténynek a jó hír üdvös üzenetét.

Az evangélium megmentő igazság, amely emberi módon érthető utakon érkezik el az emberekhez. A lutheránus kereszténység ezeket az utakat egyenlőnek, de nem azonosnak látja. Különböző a befogadásuk módja, de hasonló a hatékonyságuk. Az állandó alapelem az evangélium, amely különböző módokon lesz elérhető. Ezek mind az Egyháznak mint *creatura evangelii*-nek az eszközei.

2.3. Az Egyház, ahol az evangéliumot tisztán tanítják/hirdetik⁵¹ és a szentségeket az evangélium szerint/helyesen szolgáltatják ki

Ez az alapelv marad a végleges cél az ökumenikus és lutheránus egyházon belüli dialógusokhoz. Az evangélium és a szentségek fenti leírása világos szabályt ad az Egyház definiálásához. Kizárja az emberi tanítást, és mindent a Szentírás szabályoz. Ezek az előírások azonban legalizmushoz is vezethetnek, ami teljesen ellentétes a lutheránus tanítással.

Különböző értelmezési módok szolgáltak kritériumként az évszázadok során a Biblia olvasásához és az evangélium megvallásához. A két legfontosabbat fogjuk röviden megvizsgálni, hogy érthetőbb legyen a lutheránus megközelítés. Az egyik értelmezési kulcs a kétféle igazságosság megkülönböztetése. A másik fontos módszer a Törvény és az evangélium dialektikus használata.

A kétféle igazságosság: a bűnös ember áll a lutheránus teológia központjában. A Biblia tanítása az embert a teremtésben helyezi el. A Teremtő hívott létbe mindent, és tartja fenn azokat. A teremtmény függ a Teremtőtől. Kezdetben a teremtés jó volt, de a bűnbeesés ezt lerombolta. Azóta a bukott emberi természet ebben a megromlott valóságában létezik. Az ember mindig egyszerre van a Teremtő Isten jelenlétében (*coram Deo*) és a világban (*coram*

⁵¹ A tanítás és igehirdetés a lutheránus teológusok első és második generációjának körében ugyanazt az értelmet hordozta. Vö. CHARLES P. ARAND: *That I may be His own*, i. m. 21, 28, 58, 63.

mundo).⁵² Ez a kétféle valóság két dimenziót hoz létre. Az elsőt csak passzívan, befogadóként lehet megvalósítani. A másodikat a teremtéssel való kölcsönös kapcsolatban, tehát aktívan. Amikor egy teológiai kérdést vizsgálunk, akkor fontos meghatározni, hogy melyik dimenzióhoz tartozik. Ha a vertikális dimenzióhoz, akkor passzív lesz. Ha a kérdést a teremtésen belül kell megoldani, akkor ez aktivitást kíván. Luther példát ad erre a módszerre a Galata-levélről tartott előadásában.

A Törvény és az evangélium: ez az értelmezési kulcs segít megkülönböztetni és alkalmazni a Biblia két integráns részét, Isten haragját a bűnnel szemben és Isten kegyelmét a bűnösökkel szemben. A döntő hangsúly itt az evangélium szoros értelmén van: a Törvény mindaz, ami követel, tilt, előír. A kettő dialektikája külön-külön és kölcsönösen megvilágítja egymást.⁵³

3. EGYHÁZI KÖZÖSSÉG/INTERKOMMUNIÓ

Az egyházi közösséget úgy értjük, mint a kölcsönös elismerés és elfogadás végső jelét, ami az interkommunióban és az egyházak kölcsönös tanítói dokumentumaiban jelenik meg. A következőkben azt nézzük meg, hogy mi az egyházi közösség létrehozásának leggyümölcsözőbb alapja.

3.1. Az ökumenikus egyháztan határai

Az ökumenikus mozgalomról szóló tanítás az Egyház tanításának a része.⁵⁴ A következő két pont az egyházi közösséget erősítő vagy gyengítő tényezőkről szól.

Az Egyházon belüli és az egyházak közötti egység alapelve a CA már hivatkozott 7–8-as cikkelyeiben található: „Az Egyház valódi egységéhez elegendő, hogy egyetértés legyen az evangélium tanításában és a szentségek kiszolgáltatásában. De nem szükséges, hogy az emberi hagyományok, vagyis az emberi eredetű egyházi szokások és szertartások, mindenütt egyformák legyenek.”⁵⁵ Az evangélium

⁵² Bővebben lásd ROBERT KOLB – CHARLES P. ARAND: *The Genius of Luther's Theology*, i. m., HOLSTEN FAGERBERG: *A New Look at the Lutheran Confessions 1529–1537*, i. m. 102–111, 144. skk.

⁵³ CARL F. W. WALTHER: *The Proper Distinction between the Law and Gospel*, i. m.

⁵⁴ KURT E. MARQUART: *The Church and Her Fellowship, Ministry, and Governance: Confessional Lutheran Dogmatics IX*, i. m. 41.

⁵⁵ LC 42, 43, BSLK 61, vö. CA apológiája XIV: „Tudjuk, hogy az Egyház jelen van azok között, akik helyesen tanítják az Isten szavát (*verbum Dei/Gottes Wort*) és helyesen szolgáltatják ki a szentségeket”, LC 223, BSLK 297.

hirdetése és a szentségek teszik az Egyház egységét külsővé és érinthetővé. Az interkommunió és a szószer megosztása az Egyház egységének legmagasabb foka.

3.1.1. Az egységet elősegítő gyakorlatok

Az egyháztani alapoknak megfelelően ahol az evangéliumot átadják, ott van az Egyház. Az evangélium vezeti el a keresztényeket Krisztushoz, az Egyház fejéhez, és egyesíti őket Krisztus egyházában. Ezért ahol az evangélium van, ott az Egyház már egységben van az evangélium összes többi egyházával. Az egység létezik, konfesszionális határoktól függetlenül. De ez nem mindig látható egység, fennállhat látható különbség ellenére is. Az egység emberi szemnek láthatatlan. Ez a rejtett valóság világos Isten előtt, és ki fog nyilvánulni mindenki számára a végső időkben. A Krisztusban lévő igazi egység az oka, hogy a keresztények dolgoznak a látható egységért.

Ez nem a konkrét egyházi struktúrák, szervezetek, liturgikus formák tagadása, melyeket a lutheránusok emberi hagyományoknak látják. Ezek az emberi megegyezésből származó dolgok nem döntő jelentőségűek az egész Egyház számára. Az egyházszervezet bármilyen lehet; ennek a szabadságnak az szab határt, ha az emberi tanítás elrejt az evangéliumot, vagy elvonja attól a keresztényeket. A lutheránusok nem félnek az Egyház katolicitásától sem konfesszionális határokon belül, sem azokon kívül.

A szabadság azonban nem arra szolgál, hogy az Egyház úgy alakuljon meg és működjön, mint valami klub, vagy emberi szövetség. Az Egyház Isten műve, az evangéliumnak felülről való meghirdetésén keresztül. Ez a vertikális dimenzió, a passzív befogadás az, ami az Egyházat bármilyen más földi szervezettől megkülönbözteti. Ha az Egyház hasonlít is más földi szervezetekre, az evangélium az Egyházat eszkatologikus értelemben teljesen különbözővé teszi.

A helyi és az egyetemes Egyház egymást lefedő valóságok. Az Egyház alapozlopait teljes mértékben lehet látni a helyi gyülekezetben, de egy adott plébánia hívőinek emberi korlátain felülemelkedni alig lehetséges. Ezért a több helyi gyülekezetből álló egyházi szerveződések jótékony hatásúak lehetnek. Ezek a plébániai szerveződések a hitben hasonló közösségeket keresnek.

Amikor két egyházi szervezet képviselői összejönnek, hogy egyházi közösséget hozzanak létre, akkor először meg kell bizonyosodniuk arról, hogy az alapokat ugyanúgy értik. Ezek az alapok az evangélium és a szentségek; ez a lutheránus egyháztani megközelítést széles ökumenikus programmá teszi.

Az Egyház egységéről szóló dialógus a gyakorlati szinten folyik, azaz meg kell állapítani, hogy mindegyik partner ugyanazt az evangéliumot vallja-e szóban, írásban és szentségileg. Kisebb egyházi egységek esetében ez a vizsgálat a dialóguspartnerek liturgiáiban való részvétellel is történhet. Nagyobb egyházak

esetében ez nem lehetséges. Ezért a dialóguspartnerek képviselői saját egyházaik hivatalos nyilatkozataira támaszkodnak.

Az evangélium tisztaságának kérdése magában foglalja az isteni és emberi tanítások szétválasztását. Ez nem szükségképpen jelenti minden emberi tanítás elvetését. Az Egyház is emberi minták mentén szerveződik. A döntő kérdés az evangélium elfogadása, avagy az annak való ellenállás.

3.1.2. Az egységet visszaszorító gyakorlat

Az óhajtott egység gátjai megjelennek, amikor az evangélium elveszíti a tisztaságát, és a szentségeket már nem szolgáltatják ki helyesen. Mindig ez a helyzet, amikor emberi tanítás veszi át az isteni helyét. Mivel az Egyház fogalma szorosan kötődik a tanításhoz, a helyes tanítás hiánya áthidalhatatlan elszakadást okoz. A hamis tanítás ebben az esetben megosztóbb, mint a morális bűnök.⁵⁶

A szorosan vett evangéliumra való pusztá hivatkozás nem elégséges az Egyház egységéhez, inkább az evangéliumnak kell definiálnia és formálnia az Egyház tanítását.⁵⁷

BEFEJEZÉS

A lutheránus egyháztant a reformátorok a szoros értelemben vett evangéliumra építették: szóbeli, írásbeli és szentségi formájára. Ez a látszólag rövid definíció egy eléggé precíz és határozott megközelítést fog át az egyháztannal kapcsolatban. A lutheránus hitvallások magját Isten bűnöst megváltó munkájának fontossága perspektívájából fogalmazták meg. Az Egyházat ebben a szituációban nem foghatjuk fel evilági uralomnak. Az említett alkotóelemek megvalósítása viszont rendkívül nehéz feladat.

A lutheránus teológia felfogásában az Egyház az egész kereszténység. Ez az Egyház legitim módon létezhet különféle történelmi örökségek, liturgia stb. keretei között. Isten alkotása és Ő tartja létben, tehát nem a világból való. Ugyanakkor célját a világban szolgálja, s ezért világi és nem világi jellemzői is vannak. Amint H. Sasse írja: „az Egyház el van rejtve a kereszténység földi szervezeteiben, szervezeteivel és azok alatt”.

(Deák Hedvig OP és Nagy Andrea OP fordítása)

⁵⁶ WERNER ELERT: *The Structure of Lutheranism*, i. m. 278.

⁵⁷ WERNER ELERT: *The Structure of Lutheranism*, i. m. 273.